

Kronika

Sprawozdanie z konferencji Słowiańskie słowniki gwarowe — tradycja i nowatorstwo

W dniach 25–26 września 2014 roku odbyła się w Warszawie międzynarodowa konferencja Słowiańskie słowniki gwarowe — tradycja i nowatorstwo. Jej organizacją podjęły się: Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk, Instytut Sławiastyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów oraz Fundacja Sławiastyczna. Konferencję otworzyły krótkie wystąpienia przedstawicieli tych instytucji: prof. Anny Engelking, Ewy Golachowskiej i Doroty Krystyny Rembiszewskiej.

W obradach odbywających się w gmachu Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego uczestniczyli dialektolodzy z polskich ośrodków naukowych oraz językoznawcy z Czech, Białorusi, Litwy, ze Słowenii oraz z Japonii.

Chociaż na konferencji dominowały wystąpienia, w których omawiano poszczególne słowniki gwarowe, w jej programie znalazło się także kilka referatów poruszających kwestie o charakterze ogólnym. Fundamentalnym dla praktyki leksykograficznej zagadnieniem zajęli się Jerzy Reichan (Instytut Języka Polskiego PAN) i Kazimierz Woźniak, których referat systematyzował wiedzę o różnych poziomach interpretacji fonetycznej leksemów gwarowych, co przekłada się na postać wyrazów hasłowych oraz sposób zapisu cytatów. Ważnej kwestii dotyczyło również wystąpienie Kazimierza Sikory (Uniwersytet Jagielloński) poświęcone nietławnej problematyce leksykograficznego opisu słownictwa funkcyjnego. Referent przeanalizował praktykę opisu stosowaną w różnych słownikach, wskazując na rozwiązania, które uważa za najlepsze.

Trzy wystąpienia koncentrowały się na różnych aspektach użyteczności słowników gwarowych. Janusz Siatkowski (Uniwersytet Warszawski), współredaktor naukowy Ogólnośłowiańskiego atlasu językowego (OLA), na przykładzie nazw części ciała wykazał, że materiały gwarowe zgromadzone w słownikach i innych opracowaniach są niezwykle przydatne, a wręcz niezbędne, do interpretacji

słownictwa zebranego w OLA w wypadku, gdy jest ono rzadko poświadczane. Agnieszka Gotówka (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) omówiła przydatność amatorskich słowników gwarowych do badań słownictwa góralskiego w aspekcie kulturowym, tematem referatu Michała Głuszkowskiego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) było zaś wykorzystanie słowników gwarowych w badaniach idiolektów.

Kilka wystąpień miało charakter przeglądowy. Do tej grupy zaliczyć można referat Ireny Maryniakowej z Instytutu Sławiastyki PAN, w którym przedstawiła prowadzone w tym instytucji od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku badania nad leksyką gwarową Podlasia. Wystąpienie Petera Weissa (Słoweńska Akademia Nauk i Sztuk) przybliżyło dorobek słoweńskiej leksykografii gwarowej, na który składa się około 25 słowników; jeden z nich od 2013 roku dostępny jest w Internecie, co pozwoliło na dołączenie do niektórych haseł ilustrujących je nagrania wideo. Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński) omówił serbskie i czarnogórskie słowniki gwarowe wydane po 2000 roku. Dwa kolejne wystąpienia dotyczyły szczegółowych zagadnień: Karmen Kenda-Jež (Słoweńska Akademia Nauk i Sztuk) omówiła rozwój struktury haseł w słoweńskich słownikach gwarowych, a Vilija Sakalauskienė (Instytut Języka Litewskiego) — sławizmy w litewskich słownikach gwarowych.

Zgodnie z tematem konferencji — «tradycja i nowatorstwo» — nie zabrakło wystąpień nawiązujących do pierwszego członu tego szeregu, omawiających słowniki dawniej wydane. Do początków leksykografii gwarowej odniosła się w swoim wystąpieniu Joanna Okoniowa (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie), która omówiła rękopiśmienne dopiski Zygmunta Glogera, uzupełniające jego Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim z 1893 roku. Referentka wysunęła tezę, że słowniczek ten, wraz z uzupełnieniami, ma charakter prekursorski w stosunku do obecnej we współczesnej leksykografii gwarowej tendencji do tworzenia w słowniku zapisu kultury danego regionu. Pionierskiego okresu leksykografii gwarowej dotyczyło również wystąpienie Stanisława Cygana (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), w którym

scharakteryzował on trzy XIX-wieczne słowniczki gwarowe z obszaru Małopolski środkowo-północnej. Mówiąc o gwarowej tradycji leksykograficznej, nie można nie wspomnieć o przełomowym w tym obszarze dziele Jana Karłowicza. Jego Słownik gwar polskich nie stał się wprawdzie osobnym tematem żadnego z wystąpień, został jednak wykorzystany jako źródło materiału leksykalnego przez Magdalę Janigę (Instytut Języka Polskiego PAN), analizującą wyekscerpowane z niego nazwy osób o charakterze melioratywnym i pejoratywnym. Wystąpienie Moniki Buławy (Instytut Języka Polskiego PAN) dotyczyło wydanego w międzywojniu Polskiego słownika lekarskiego Franciszka Giedroycia. W zbiorze tym, mającym w zamierzeniu autora być swego rodzaju tezaurem mianownictwa lekarskiego, zamieścił on również jednostki, które klasyfikował jako gwarowe. Referentka poddała ten materiał leksykalny analizie, koncentrując się na próbie oceny jego wartości i wiarygodności.

Irena Jaros (Uniwersytet Łódzki) poświęciła swoje wystąpienie słownikowi Karola Dejny Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego (1974–1986) w aspekcie jego przydatności do badania dynamiki zmian w gwarach. Zagadnienie to referentka przeanalizowała na przykładzie materiału leksykalnego pochodzącego ze wsi Dęba, będącej jednym z punktów, w których zostały zebrane materiały do dzieła K. Dejny. Zarejestrowane w nim słownictwo z tej wsi, pokazujące jego stan w połowie XX wieku, zostało skonfrontowane z materiałami zgromadzonymi w roku 1990 oraz współczesnymi (z lat 2009–2011). Katarzyna Sobolewska (Instytut Języka Polskiego PAN) przybliżyła z kolei słuchaczom opublikowany w 1984 roku Słownik warmiński Wiktora Steffena. Referentka skupiła się na opisie metody leksykograficznej zastosowanej przez autora — Warmiaka z pochodzenia, z wykształcenia filologa klasycznego, niemającego jednak przygotowania w zakresie leksykografii gwarowej.

Przed wszystkim jednak konferencja była okazją do zapoznania się z tym, co obecnie dzieje się w leksykografii gwarowej: ze świeżo wydanymi słownikami, ze stanem prac nad dużymi przedsięwzięciami leksykograficznymi, takimi jak Słownik gwar polskich PAN czy Słownik gwar śląskich, a także z dopiero planowanymi projektami.

Jednym z niedawno zakończonych przedsięwzięć leksykograficznych zaprezentowanych na

konferencji był Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej — opracowanie przygotowane pod kierunkiem Irydy Grek-Pabisowej przez zespół językoznawców z Instytutu Sławistyki PAN. W wystąpieniu — firmowanym przez czworo autorów: I. Grek-Pabisową, Małgorzatę Ostrówkę, Mirosława Jankowiaka oraz Beatę Biesiadowską-Magdziarz — zapoznano słuchaczy z podstawą materiałową oraz z zasadami opracowania tego leksykonu, który jest już gotowy do druku, czeka jednak na środki finansowe potrzebne do jego wydania. I. Grek-Pabisowa przedstawiła ponadto przygotowane przez siebie słowniczki gwar z Kresów północno-wschodnich sporządzone na podstawie materiałów z okresu międzywojennego, lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku oraz nagrań z lat 2005–2008.

Elżbieta Smułkowa (Uniwersytet Warszawski) omówiła wydany w 2009 roku pod jej redakcją słownik brasławski (będący drugim tomem opracowania Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność). Zgromadzony w nim materiał leksykalny z rejonu brasławskiego (graniczącego z Litwą i Łotwą, obecnie na terenie Białorusi) ma pokazywać, jak mówi się na terenie stanowiącym pogranicze etniczne i językowe. W publikacji zostało zamieszczone słownictwo zebrane w trakcie rozmów prowadzonych po polsku i po białorusku, przy czym o zakwalifikowaniu danej rozmowy do jednej z tych grup nie decydowały kryteria językoznawcze, tylko przekonanie rozmówcy o tym, w jakim języku się wypowiada. Nietypowy jest także układ tego opracowania leksykograficznego: pierwszą jego część stanowi rejestr tematyczny słownictwa (uzupełniony indeksem alfabetycznym), po którym następuje słownik trudniejszych do zrozumienia wyrazów z rejestru. Terenu sąsiadującego z Brasławszczyzną dotyczył referat, którego autorami byli Sviatlana Lipnitskaya, Ihar Kapyłou (Centrum Badań Kultury, Języka i Literatury Białoruskiej w Mińsku) oraz Iryna Budzko (Białoruski Narodowy Uniwersytet Techniczny w Mińsku). Przedstawili oni badania nad mową mieszkańców Postawszczyzny (rejonu miasta Postawy w północnej Białorusi), pokazując panujące tam obecnie stosunki językowe: mieszkańcy mówią «po prostemu» (gwarą białoruską) ze znacznymi naleciałościami współczesnego języka rosyjskiego, osoby posługujące się polszczyzną kresową znaleźć już można tylko wśród przedstawicieli starszej generacji.

Artur Czesak (Uniwersytet Jagielloński) przedstawił słuchaczom wydany w 2014 roku Słownik gwarowy mieszkańców Derenku i ich potomków. Derenk to dzisiaj opuszczona wieś na pograniczu węgiersko-słowackim, od pierwszej połowy XVIII wieku zamieszkała przez ludność przybyłą z Białki Tatrzańskiej i części Spisza, wysiedloną w 1943 roku. Referent zapoznał słuchaczy zarówno z językiem tej mało znanej społeczności (reprezentującym typ gwary wyspowej), jak i z jego słownikiem autorstwa Anny Kowalczyk, Juliana Kowalczyka oraz Elżbiety Łukuś — mieszkańców Spisza, którzy uczestniczyli w wyjazdach badawczych do byłych mieszkańców wsi. Cechą wyróżniającą to opracowanie jest jego czwórdzielny układ (gwara Derenku — gwara spiska — język polski w odmianie ogólnej — język węgierski).

Mniej znanym obszarom językowym poświęcił swoje wystąpienie także referent z Japonii Motoki Nomachi (Uniwersytet Hokkaido), który omówił słowniczkę gwar gorańskich autorstwa Ramadana Redzēplarego. Gwary gorańskie to gwary przejściowe języka serbskiego oraz macedońskiego, Ramadan Redzēplari zaś to jeden z najważniejszych pisarzy tworzących w tych gwarach, a ponadto autor kilku zbiorów słownictwa gorańskiego, z których ostatni został wydany w 2011 roku.

Dwa referaty dotyczyły znanych w środowisku, wielotomowych słowników gwarowych, nad którymi prace, zakrojone na szeroką skalę, trwają już od dłuższego czasu.

Barbara Grabka (Instytut Języka Polskiego PAN) spojrzała na słownik ogólnogwarowy, jakim jest Słownik gwar polskich PAN, przez pryzmat kryteriów wartościowania opisów leksyko-graficznych przedstawionych w monografii Piotra Żmigrodzkiego *Słowo — słownik — rzeczywistość*. Omawiając te kryteria, referentka pokazała wyzwania, przed jakimi stają autorzy słowników gwarowych, oraz problemy, z jakimi się spotykają, gdy chcą tym wyzwaniom sprostać.

Bogusław Wyderka (Uniwersytet Opolski, Państwowy Instytut Naukowy — Instytut Śląski w Opolu) przedstawił założenia metodologiczne wychodzącego od 1988 roku Słownika gwar śląskich oraz doświadczenia redakcyjne autorów tego dzieła, np. w zakresie licznych zapożyczeń niemieckich. Podkreślił, że słownik interesuje nie tylko językoznawców, ale i badaczy reprezentujących inne dyscypliny naukowe (np. socjologów, historyków

czy etnologów), a kolejne tomy przygotowywane są także w wersji elektronicznej.

Kilku referentów zaprezentowało przygotowane obecnie regionalne słowniki gwarowe. Prace nad nimi są w różnym stopniu zaawansowane.

Jadwiga Wronecz (Instytut Języka Polskiego PAN) przedstawiła koncepcję w dużej mierze już opracowanego słownika gwar Małopolski (będzie liczył ok. 10 tysięcy haseł). W odróżnieniu od dotychczas wydawanych słowników regionalnych ten będzie zawierał także informację dotyczącą ewentualnego występowania danego wyrazu w innych poza Małopolską dialektach języka polskiego. Słownik został pomyślany jako publikacja, z której korzystać będą mogli zarówno filologowie, jak i niespecjaliści zainteresowani małopolskimi gwarami. Korzystanie ze słownika ułatwi zastosowana w nim pisownia ogólnopolska z kilkoma znakami dodatkowymi.

Podobne założenie metodologiczne w zakresie pokazania słownictwa regionu na tle innych dialektów ma opracowywany pod kierunkiem Zofii Sawaniewskiej-Mochowej (Instytut Sławistyki PAN) i przez nią na konferencji zaprezentowany «gwarowo-kulturowy» słownik gwar kujawskich. Ambicją zespołu jest takie przedstawienie i udokumentowanie leksyki regionu, które pokazałoby jego wspólnotę językowo-kulturową. Rozważa się również włączenie do słownika materiału ilustracyjnego.

Z kolei w Łodzi planowany jest słownik gwar łowickich, których słownictwo nie doczekało się jeszcze współczesnego opracowania. O koncepcji tego słownika mówiła Renata Marciniak-Firadza (Uniwersytet Łódzki). Jego podstawę materiałową stanowi m.in. słownictwo zebrane podczas eksploracji terenowych prowadzonych przez referentkę od 1996 roku. Warto zaznaczyć, że ma to być słownik pełny, nie zaś dyferencyjny.

Inny sposób pracy nad słownictwem regionalnym przedstawił Jerzy Sierociuk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Autor mówił o projektach, których realizacja pozwoli w przyszłości na opracowanie słownika o charakterze etnokulturowym, dokumentującego bogactwo leksykalne mieszkańców wsi regionu wielkopolskiego. W ramach wspomnianych projektów powstaną średnie (zawierające ok. 4 tysięcy haseł) słowniki jednej wsi lub zespołu wsi, zestawione według tych samych zasad. Znajdzie

się w nich słownictwo zebrane z wykorzystaniem specjalnego kwestionariusza tematycznego. Należy zaznaczyć, że słowniki przygotowywane są w miarę możliwości we współpracy z lokalnymi społecznościami.

Wśród planowanych opracowań są również gwarowe słowniki specjalistyczne. Takim słownikiem będzie słownik frazeologizmów w polszczyźnie północnego Podlasia Doroty Krystyny Rembiszewskiej (Instytut Slawistyki PAN). Autorka zgromadziła duży materiał, który zostanie ułożony tak, by pokazać sposób postrzegania świata przez zbadane społeczności. Na konferencji przedstawiła opracowaną już w szczegółach koncepcję słownika, zwracając uwagę na sposób definiowania zgromadzonych jednostek, pokazywania ich wariantywności, na problemy związane z zapisem. Dorota Paško-Konecniak (Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu) mówiła z kolei o efektach swojej pracy nad słownikiem, który ma pokazać, jak obecnie polszczyzna wpływa na język dość hermetycznej grupy, jaką są staroobrzędowcy w Polsce, i jak zapożyczane wyrazy są adaptowane przez gwarę. Projektowany słownik zostanie skonfrontowany z istniejącym Słownikiem gwary staroobrzędowców mieszkających w Polsce I. Grek-Pabisowej i I. Maryniakowej.

Trzy referaty dotyczyły przygotowywanych słowiańskich słowników ogólnogwarowych: czeskiego i białoruskiego. Martina Ireinová i Hana Konečná (Akademia Nauk Republiki Czeskiej) przedstawiły referaty, w których przybliżyły słuchaczom opracowywany od 2011 roku Słownik nářečí českého jazyka. M. Ireinová omówiła historię prób opracowania tego rodzaju dzieła oraz podstawę materiałową słownika powstającego współcześnie, na którą składają się: archiwum założone w 1952 roku (ok. 1,5 miliona zaświadczeń), materiał słownikowy znajdujący się w Českém jazykovém atlase (1992–2011), materiał ze słowników regionalnych i innych prac dialektologicznych. W referacie, który wygłosiła H. Konečná, znalazły się natomiast informacje o sposobie opracowywania haseł w słowniku (obecnie w obrębie liter A–C). Służy do tego specjalny elektroniczny formularz, który pozwoli nie tylko na przygotowanie drukowanej wersji, ale także na prezentację słownika w Internecie. Weranika Kurcowa (Narodowa Akademia Nauk Białorusi) przedstawiła projekt słownika gwar białoruskich,

który będzie zawierał słownictwo od XIX wieku do współczesności.

Obecnie trudno już wyobrazić sobie pracę leksykografa bez narzędzi elektronicznych. System wprowadzania danych ZRCoLa, opracowany w Instytucie Języka Słoweńskiego Słoweńskiej Akademii Nauk i Sztuk na potrzeby OLA, a zaprezentowany na konferencji przez jego autora Petera Weissa, może m.in. ułatwić pracę nad słownikami gwarowymi w zakresie zapisów z użyciem znaków specjalnych. Font 00 ZRCoLa, który stanowi główny składnik systemu, jest dostępny na stronie internetowej <http://tinyurl.com/ZRCoLa>.

Agnieszka Wełpa (Instytut Języka Polskiego PAN) przybliżyła z kolei uczestnikom konferencji projekt Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (www.rcin.org.pl), dzięki któremu zdigitalizowano m.in. kartotekę Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur.

Podczas konferencji pojawiła się także refleksja nad użytecznością słowników gwarowych w dydaktyce szkolnej i możliwością współdziałania dialektologów i szkoły w uświadamianiu młodym ludziom wartości gwary oraz kultury ludowej.

Zarówno Błażej Osowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), jak i Marta Wojewódzka (Instytut Slawistyki PAN) w swoich referatach pokazali, że utrwalanie języka dziadków pozwala uczniom dostrzec wartość często postępowanej w środowisku gwary, wzbudza zainteresowanie kulturą, małą ojczyzną, a pośrednio językiem w ogóle. Oboje referenci opowiadają się za współpracą uniwersyteckiej dialektologii z lokalnymi społecznościami. B. Osowski przedstawił, jak wygląda taka współpraca w ramach projektu realizowanego w szkołach ponadgimnazjalnych powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego w Wielkopolsce. M. Wojewódzka postulowała odpowiednie wykorzystanie słowników gwarowych i innych zasobów Instytutu Slawistyki PAN w szkole, co według niej pomogłoby w odbudowaniu prestiżu gwary białoruskiej, uważanej dziś za gorszą na północnym Podlasiu. Marta Sobocińska przedstawiła swoje doświadczenia z pracy z uczniami szkół średnich na lekcjach języka polskiego i na letnich obozach gwaroznawczych na Podlasiu i Lubelszczyźnie. Odbyły się ponadto warsztaty dla nauczycieli przygotowane przez nią oraz przez nauczycielkę języka polskiego Adriannę Janusz z Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Nowej Wsi.

Konferencja była okazją do spotkania się dialektologów pracujących na co dzień nad słownikami gwarowymi oraz do zapoznania się z nowymi i planowanymi przedsięwzięciami leksykograficznymi. Wygłoszone w czasie konferencji referaty pokazały, że trafnie został dobrany drugi człon jej tytułu: «tradycja i nowatorstwo». Z jednej strony praca leksykografa gwarowego niewątpliwie opiera się na dorobku jego poprzedników

i wypracowanych przez nich rozwiązaniach, z drugiej zaś — widać poszukiwanie nowych sposobów opisu i pokazywania w słownikach materiału leksykalnego, także z wykorzystaniem możliwości, jakie daje Internet.

Monika Buława

Barbara Grabka

Instytut Języka Polskiego PAN